

El rom Matusalem. Primers apunts d'una crònica d'hipogeu i alambins a Lloret de Mar

Montserrat Sala i Egea i David Barba i Serra

Amargura Cultura

Encara és molt d'hora per a bastir un estudi detallat d'una marca de rom que va néixer gràcies a un grup de lloretencs. Més enllà de donar a conèixer aquest fet cal dir que és aviat per conèixer la dimensió total d'aquest descobriment. Encara hem de processar moltes dades i contrastar-les amb d'altres que anem aplegant.

La proposta del Servei d'Arxiu Municipal de Lloret de Mar de convidar-nos per fer cinc cèntims del relat de la nostra investigació en el butlletí *Sesmond*, és una oferta que no podíem rebutjar, nosaltres que ens agraden els desafiaments. No voldríem deixar passar l'oportunitat d'explicar que allò que llegiran a continuació són anotacions documentades, detalls cronològics que en un futur caldrà desenvolupar amb més extensió. El període d'aquestes seqüències és l'etapa més lloretenca, que va de la fundació de la destil·leria fins a pràcticament les tres primeres dècades del segle XX. Encara no farem un exercici comparatiu de la qualitat del rom creat pels Nonell i els Camp, ni tampoc ho reduïrem a una guerra comercial entre les grans marques creades durant el segle XIX. De fet, quan tinguin aquest article a les mans, entregat el mes de febrer de l'any 2020, Amargura Cultura s'estava preparant per volar cap a Santiago de Cuba per dur a terme un necessari treball de camp durant el mes de març següent.

Que els lloretencs puguem també escriure un capítol tant important de la història de Cuba a través d'aquest licor extret de la canya de sucre significa la cirereta d'un pastís que dona un contingut excepcional al nostre llegat. El rom adquirí un estret vincle amb Catalunya a partir del segle XIX. De fet, per a la majoria de lectors, els Bacardí de Sitges deuen ser el màxim exponent d'aquesta relació. No oblidem que en aquell període bona part de les destil·leries van crear-se a partir d'iniciatives empresarials catalanes que tindrien el seu origen a Santiago de Cuba, a la part oriental de l'illa. Els experts anomenen aquella àrea geogràfica com el Silicon Valley del rom, donades les característiques especials i les investigacions que es van dur a terme en aquella regió, que van convertir el resultat obtingut en un producte de qualitat excepcional¹:

"Alambiques y fábricas de licores también tuvieron sociedades catalanas productoras de ron, aguardiente y licores, se inscribieron diez y siete eran de catalanes. Dos de las inscritas llegaron a ser muy importantes en Santiago de Cuba, Bacardí y Co. y Nonell y Co.², una de las producciones

de esta última "Los Marinos", el conocido ron Patricruzado, que ha cruzado el mundo hasta nuestros días representando el ron cubano."³

Com és sabut, els aldarulls esdevinguts a la part francesa de l'illa de Santo Domingo arran de la Revolució Francesa i, a continuació, l'esclat de la Revolució negra d'Haití, van facilitar l'emigració a l'illa de Cuba de nombrosos refugiats civils i militars francesos. Aquests nouvinguts es van instal·lar per tot el territori cubà, tan a les ciutats com en les zones rurals, especialment a Santiago de Cuba. Amb la presència francesa, la ciutat va començar a emergir amb una lluentor pròpia mai vista fins aleshores. Els francesos eren gent industriosa i es desenvolupaven bé com a comerciants i hisendats, però també hi havia militars, treballadors de tot tipus, artistes, etc. Aquesta situació va ser essencial per al desenvolupament de tres dels productes més significatius de l'economia de l'illa: el cafè, el sucre i el rom.

El comerç portuari va començar a prendre vida i el sistema de plantació, amb l'experiència francesa, canvià la fesomia de la zona, sorgint carreteres, camins i tota una sèrie d'obres que facilitarien un gran desenvolupament a la ciutat i el camp. És precisament en el primer terç del segle XIX quan trobem una presència cada cop més important dels negocis catalans a Santiago. El lema "cinc anys de privacions, una fortuna" penjava del pensament de la majoria d'aquells emigrants. Allí coincidiren gent de poblacions com Sant Feliu de Guíxols, Mataró, Sitges, Tossa, Blanes, Begur i, en menor quantitat, Lloret de Mar⁴. De fet, a Cuba, els lloretencs foren més presents a indrets com Cienfuegos, Trinidad, Matanzas o l'Havana. Precisament, si fem un repàs a la relació que escriu l'Agustí M. Vilà Galí a "*Aproximació a un estudi sobre els lloretencs a Amèrica*"⁵, a partir del padró municipal del 1868, trobem només dos veïns, ambdós del carrer Sant Pere, que viuen a Santiago de Cuba; un és en Baldiri Fàbregas Carreras. L'altre és en Pau Nonell Garriga.

Un hipogeu

La serendipitat designa la capacitat que tenim els humans per a realitzar descobriments inesperats. Aquesta habilitat implica, no sols una qüestió d'autèntica bona sort, sinó també una astúcia, sempre atenta a la casualitat. És allò a què Louis Pasteur feia esment quan explicava que, en el camp de l'observació, l'atzar afavoreix només a la ment preparada. Recordeu que Pasteur va descobrir per accident les vacunes bacterianes. D'aquesta manera les primeres anotacions sobre la història del rom Matusalem tenen un punt de coincidència, però també són el resultat d'anys d'investigació sobre la relació existent entre Cuba i Catalunya.

Així, si visitem el cementiri modernista de Lloret de Mar, entre d'altres belleses, n'hi ha una d'especial que no deixa de captivar-nos. Es tracta de l'hipogeu Camp i Nonell.

1 Entrevista a Tranquilino Palencia Estruch "Tano", degà dels *maestros roneros* cubans. Arxiu d'Amargura Cultura. Santiago de Cuba. Febrer de 2019.

2 Nonell y co. fa referència a la destil·leria fundada l'any 1872 pel lloretenc Pau Nonell i Garriga.

3 GÓNGORA BLANCO, Yuliet. *El comercio catalán en la ciudad de Santiago de Cuba 1860- 1880* dins *Observatorio de la Economía Latinoamericana*, núm. 205. Santiago de Cuba. 2014. P. 5.

4 SONESSON, Birgit. *Catalanes en las Antillas. Un estudio de casos*. Fundación Archivo de Indianos. Colección: Cruzar el charco. Colombes. 1995.

5 VILÀ i GALÍ, Agustí M. *Aproximació a un estudi sobre els lloretencs a Amèrica* dins *Quaderns de la Selva*, núm. 20. Santa Coloma de Farners. 2008. P.123-170.

Aquesta sepultura, concretament la número 3 del passeig central, al marge esquerre de la necròpoli, ens mostra la figura d'una dona amb els braços plegats al damunt del pit, amb els ulls tancats i envoltada d'un roser que adopta la forma de creu. L'atmosfera del conjunt és més aviat de somni que no pas de mort. Un somni en suspens que ha convertit l'hipogeu Camp i Nonell en una de les figures més suggestives de la nostra necròpolis modernista i una de les més estimades pels lloretencs. Rosa Alcoy⁶ atribueix a Ismael Smith la responsabilitat d'aquesta creació, tot i que també s'havia parlat de la relació del mateix Antoni Gaudí o d'en Bonaventura Conill i Montobbio amb l'hipogeu. Si assignem a Smith l'autoria de l'obra, com ens sembla més versemblant, estariem parlant de l'única obra de gran format que s'ha conservat d'aquest autor.

Detall de l'hipogeu Camp Nonell del cementiri de Lloret de Mar.

Procedència: Nova Ràdio Lloret.

Ismael Smith fou escultor, dibuixant, il·lustrador, cartellista, dissenyador, gravador i un virtuós molt reconegut pels seus ex-libris⁷. Un artista polifacètic que començà la seva producció artística de molt jove. Amb només disset anys guanyà el primer Premi Ciutat de Barcelona i, fins al 1919, en què viatjà per primera vegada als Estats Units, visqué l'apogeu de la seva carrera. Per tant, entre 1909 i 1910, any en què es construí l'hipogeu lloretenc, es trobava en el cim de la seva trajectòria artística. Però malgrat que és considerat com a excel·lent il·lustrador i dibuixant per la premsa barcelonina, ell se sentia sobretot escultor, tècnica en què transita per dos àmbits. Un d'essencialment eròtic i dionisiac, i un altre de més proper al corrent simbolista, d'esperit místic i prerafaelita, com pot ser el mateix hipogeu Camp i Nonell de Lloret.

D'altra banda, si emmarquem l'artista dins l'ambient estètic del seu moment, trobem que es tracta d'una figura controvertida. L'art de Smith és una provocació al classicisme i academicisme que impera a la Catalunya del moment, amb deformacions de caràcter grotesc i fins i tot expressionista que no encaixen en el corrent "mediterraneista" pel qual es mou el Modernisme i encara menys el Noucentisme. Amb una estètica innovadora

d'imatges pertorbadores, d'ambigüitat sexual, sarcasme i frenesí, impacta frontalment amb l'imaginari de la societat més conservadora del seu temps. Aquest caràcter, sumat a una beca que guanyà a l'Ajuntament de Barcelona, feren que el jove Smith viatgés a París on s'hi va estar fins al començament de la Primera Guerra Mundial. Allà es va dedicar a la il·lustració de moda, a la pintura i exposà en els salons més importants. Totes aquestes experiències fan d'Ismael Smith un dels personatges més interessants del decadentisme a casa nostra, encarnant a la perfecció la figura del dandi: aquella persona que fa de la seva vida una obra d'art⁸.

No obstant, encara ignorem quins són els lligams que uneixen Ismael Smith amb Lloret de Mar, més enllà de l'hipogeu mateix. Tanmateix, volem esmentar alguns noms i geografies comunes:

En els cercles més propers de l'artista sonen noms com el d'Enric Monserdà, els Llimona, en Joan Llaverias i en Josep de Togores, que també són noms relacionats amb la nostra vila entre finals del segle XIX i els primers anys del segle XX.

Per altra banda, un fet significatiu dins la biografia d'Smith és la mort sobtada del seu pare. La família gaudia d'una bona posició econòmica, amb inversions a Cuba, però arran del desastre de l'armada espanyola el 1898, en Victorià Smith desesperà i morí poc temps després⁹. I va ser precisament una fortuna familiar d'origen lloretenc relacionada amb Cuba qui encarregà aquesta obra funerària a Ismael Smith.

A partir de la documentació conservada al Servei d'Arxiu Municipal de Lloret (SAMLM) amb el suport de la monografia de Rosa Alcoy, sabem que l'encàrrec de l'hipogeu fou una iniciativa d'Anna Nonell Garriga, vídua d'Esteve Camp Nonell. Segons els padrons, Anna Nonell era domiciliada l'any 1885 al carrer de Sant Pere, 56¹⁰. També ens indica que era nascuda a Lloret de Mar i amb negocis a Santiago de Cuba. Apareixen també el seu germà, Pau Nonell Garriga, del comerç, amb residència habitual a Cuba¹ i la seva filla, Carolina Camp Nonell. Fruit del matrimoni d'en Pau i la Carolina (oncle i neboda) també trobem inscrits l'Esteve i en Jaume, nascuts a Santiago de Cuba, i en Benjamí Nonell Camp, natural de Lloret de Mar.

En el següent padró de 1889¹² s'acredita que els habitants del carrer de Sant Pere, 56, són el matrimoni format per en Pau i la Carolina, els seus tres fills (que havíem documentat a l'anterior padró) i una nova filla, Casimira, també nascuda a Lloret.

En aquest període l'Anna Nonell va traslladar la seva residència a Barcelona on morí el novembre de 1910, tot just enllestida l'obra de l'hipogeu Camp Nonell a la seva vila natal.

6 ALCOY, Rosa. *El cementiri de Lloret de Mar. Indagacions sobre un conjunt modernista*. Ajuntament de Lloret de Mar. Col·lecció *Es Frares*. Lloret de Mar. 1990. P. 193-202.

7 CADENA, Josep Maria. *Ismael Smith, 1905-1911*. Àmbit Serveis Editorials. Col·lecció *Els Dibuixants del Cu-Cut!*. Barcelona. 2016.

8 CASAMARTINA, Josep. *Ismael Smith. La bellesa i els monstres*. Generalitat de Catalunya. Barcelona. 2015.

9 CADENA, Josep Maria. *Ismael Smith, 1905-1911...*

10 Es correspon a l'actual casa número 67 segons l'estudi de: PADILLA DELGADO, Jordi. *Evolució urbana i edificació privada a Lloret de Mar de 1850 a 1915*. Ajuntament de Lloret de Mar. Col·lecció *Es Frares*. Lloret de Mar. 2001. P.196.

11 SAMLM - Fons Ajuntament de Lloret de Mar. Padró Municipal d'Habitants. 1885. CID: 100.000.E110.165_007.014.002.

12 SAMLM - Fons Ajuntament de Lloret de Mar. Padró Municipal d'Habitants. 1889. CID: 100.000.E110.165_007.006.001.

Un alambí

Les primeres dades que tenim a Cuba de Pau Nonell Garriga só a Santiago de Cuba l'any 1862, registrat a la categoria de comerciant¹³. Cal recordar que les principals causes de la massiva emigració de lloretencs foren d'origen demogràfic i econòmic. Els emigrants se n'anaven essent pagesos o pescadors i en arribar a Amèrica es convertien en assalariats. En Nonell tenia en aquells moments vint-i-cinc anys i d'ençà dels tretze que feia les Amèriques¹⁴. Com en el seu cas, normalment tots aquells aventurers eren homes, adolescents, gairebé nens, amb una mitjana d'edat de quinze anys, que bàsicament miraven de fugir del servei militar, obligatori d'ençà de 1835 i de vuit anys de durada¹⁵. Quan desembarcaven a la seva destinació eren rebuts per un altre compatriota, fet que afavoria la solidaritat i la unitat, al mateix temps que alleujava la nostàlgia i el desarrelament. Però la vida allí no era fàcil: hi arribaven en l'absoluta pobresa, treballaven quasi vint hores diàries i dormien en el comerç mateix. De vegades, ni tan sols cobraven el seu sou. D'aquesta manera s'estimulava l'estalvi i, amb els diners que quedaven en dipòsit del patró, s'obria la possibilitat de comprar una participació del negoci en el qual treballaven¹⁶.

Encara no tenim dades objectives de com i amb qui va passar els primers anys a Cuba en Pau Nonell. Però sí que podem fer-nos una idea de la seva probable evolució, fins arribar a fundar una de les destil·leries de rom més

Publicitat del Ron Jamaica de Pablo Nonell.

Procedència: www.rum.cz. Data: Ca. 1872-1885.

reconegudes a tot el món. El seu cas seguiria la mateixa pauta que el de Facundo Bacardí, que va estar aprenent l'ofici de comerciant durant deu anys, fins a convertir-se en importador de vins. En Nonell ho faria pocs anys després. Ambdós començarien a experimentar amb el procés de destil·lació del rom, per a obtenir una beguda més suau. Fins a aquell moment, el rom que hi havia era un aiguardent de canya de sucre fort i aspre, allunyat dels gustos més sofisticats de les classes mitjanes emergents¹⁷. Hem de pensar que a la segona meitat del segle XIX, la corona espanyola impulsà la producció d'un rom més lleuger i refinat, capaç de satisfer el paladar dels membres de la cort i les elits de la metròpoli. Es va crear el denominat Rom Superior i la seva acceptació va ser tal que l'any 1860 ja hi havia més de mil destil·leries d'aquest producte a tota Cuba¹⁸.

Això va portar al nostre primer protagonista lloretenc, a més d'importar i exportar licors, a establir la seva pròpia destil·leria l'any 1872. Per exemple, l'any 1885, a l'apartat d'importacions de la revista mercantil de Santiago de Cuba, trobem que el bergantí Clara, de Barcelona, serveix una comanda de 64 quarteroles¹⁹ de vi a Pau Nonell²⁰. Un dels seus primers productes d'èxit havia estat el *Ron Jamaica*. Aquesta denominació segurament responia, malgrat ser un producte cubà, a la seva importància a la regió, estretament lligada a la cultura caribenya de Jamaica, Barbados, Martinica, Illes Verges Britàniques i Guyana. El rom jamaicà va ser molt famós al Carib en el segle XVIII, molt abans que el cubà²¹.

Però com llegíem anteriorment, hi ha un capítol destacat en la vida privada d'aquest aventurer lloretenc. L'any 1876, quatre anys després de crear la seva pròpia empresa, es va casar amb la seva neboda, Carolina Camp Nonell²², vint-i-sis anys menor que ell. Manifestàvem que Carolina era fruit del matrimoni entre Anna Nonell (germana d'en Pau) i l'abrerenc Esteve Camp Nonell. I és molt important conèixer que d'aquest matrimoni naixerien també els dos futurs nebots d'en Pau Nonell, l'Enric i en Benjamí, que seguirien el negoci de la destil·leria, fins ben començat el segle XX²³.

Hem d'entendre que l'excedent humà feia els homes susceptibles de convertir-se en emigrants i, amb el pas dels anys, aquells que decidiren emigrar ja començaven a ser més ben acollits a Cuba, aleshores per familiars i també per l'important associacionisme català que vetllava pels seus compatriotes. Les següents onades, com la de l'Enric (1863-1914) i en Benjamí (1869-1958) tenien la seguretat de l'oncle i podien deixar les activitats a què aspirarien en aquells períodes a Lloret de Mar, per altres relacionades

13 BACARDÍ MOREAU, Emilio. *Crónicas de Santiago de Cuba. 1844-1922. Vol III*. Gráf. Breogán. Madrid. 1972. P.337.

14 VILÀ i GALÍ, Agustí M. *Aproximació...* P. 140.

15 ROMERO FRAGINALS, Manuel R. *Immigració, llesves i guerres colonials. El cas cubà: 1934-1878* dins *Jornades d'Estudis Catalano-Americans. Comissió Amèrica i Catalunya*. 1992. Generalitat de Catalunya. Barcelona. P. 15-22. I vegeu també: CODINA, Jaume et alii. *Amèrica com a fugida. Servei militar i emigració ultramarina al Prat al segle XIX* dins *Jornades d'Estudis Catalano-Americans. Comissió Amèrica i Catalunya*. 1992. Generalitat de Catalunya. Barcelona. P. 61-74.

16 "Meterse a catalán" era una expressió molt habitual que feia referència a aquells que escollien el comerç com a forma de subsistència.

17 GJELTEN, Tom. *Bacardí y la larga lucha por Cuba*. Principal de los libros. Barcelona. 2011.

18 BONERA, Miguel. *Oro blanco: Una historia empresarial del ron cubano, vol. 1*. Lupus Libros. Toronto. 2000.

19 Mesura per a líquids, com oli i vi, de capacitat variable; en general equival a 1/4 del barraló. Font: Enciclopèdia.cat.

20 *Revista Mercantil Bi-Mensual*. Any IX. Mercado de Santiago de Cuba. Santiago de Cuba. 4 de juliol de 1885. P. 1.

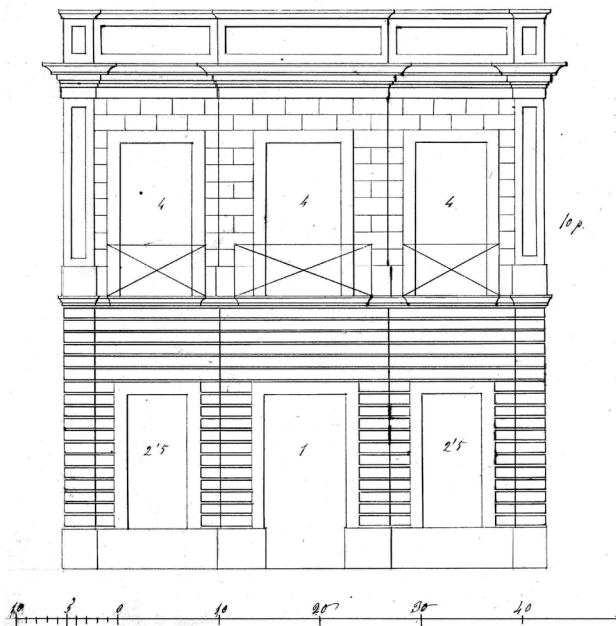
21 BARTY-KING, Hugh. *Rum. Yesterday and today*. Heinemann Ltd. Londres. 1983. P.77-87.

22 Arxiu Diocesà de Girona (ADG). Arxiu Capitular de la Catedral de Girona. Epígraf de dispensa d'impediment. Consanguinitat de grau 3-4. Ref.DI 7551.

23 Acostumats a una existència plena de privacions i pobresa sense límits, els adolescents tractaven de reflectir-se en la figura de l'indià, satisfet de si mateix, que tornava ric per a casar-se amb una neboda i d'aquesta forma posar fora de perill, dins de l'entorn familiar, l'enorme capital acumulat. Això es pot veure en altres parts de la geografia indiana com a Astúries a: BRAÑA, Alejandro. *Asturias, tierra de indianos*. Ediciones Nuevedoce. Gijón. 2010.

amb el comerç, la banca, el ferrocarril, la fusta i els cultius de tabac o de sucre. EÉs allò que en castellà s'ha anomenat *sobrinismo*²⁴ i que implicava, a grosso modo, anar deixant de generació en generació les feines i càrrecs més importants als familiars i les més dures i pitjor pagades als cubans. Això era un bon reclam per a aquells que havien decidit començar el viatge; els permetia estalviar-se moltes exigències com la del passaport, permisos paternes o una acreditació de no tenir problemes pendents amb la justícia.

De manera que els nebots protagonitzen el segon capítol de la història dels Camp i Nonell. Segons les dades que hem anat compilant, l'Enric (nebot i cunyat a la vegada d'en Pau Nonell) s'incorporaria a l'empresa de l'oncle, segurament abans del 1885, quan tindria no més de vint-i-dos anys. Anteriorment, l'any 1880, el seu germà, en Benjamí Camp, l'havíem localitzat com a estudiant, resident a Girona, a l'adreça del carrer Nou del Teatre, 16²⁵. Tornant a Lloret, al padró d'habitants de l'any 1885, els noms dels dos germans ja no figuren en el llistat de membres de la família que residia al carrer de Sant Pere, 56²⁶. Encara més, en el registre sí que apareix el nom de la seva mare, Anna Nonell, en aquest cas vídua, resident amb el seu germà i, no ho oblidem, també marit de la seva filla. Hom pot pensar que un dels motius pels quals l'Enric i en Benjamí se'n van anar finalment cap a Cuba fou la pèrdua del pare i la necessitat de procurar-se un futur que ja començava a estar encaminat sota la protecció del seu oncle, en Pau Nonell.

Plànol de la façana de la casa de Pau Nonell al carrer de Sant Pere, núm. 56, extreta del seu expedient d'obres.

Procedència: SAMLM – Fons Ajuntament de Lloret de Mar. Data: 1884.
CID: 100.000.2413.320_067.564.016.

Fins el moment, podem certificar que a Santiago de Cuba trobem un document datat a l'any 1888, procedent del *Ministerio de Ultramar*, concretament de la *Dirección General de Administración y Fomento*, on s'aprova el traspàs de la marca de licors de Pau Nonell a favor d'E. Camp y Cia²⁷. L'Enric tenia en aquells moment vint-i-cinc anys i, curiosament, la seva estrena no va ser del tot afortunada. El novembre d'aquell mateix any es declarà un incendi a la "*Licoreria de los señores E. Camp y Compañía, calle de las Enramadas esquina la Factoría, extendiéndose el fuego a siete u ocho fincas más*"²⁸.

A Lloret, la primera notícia que hem pogut documentar sobre Enric Camp és a la publicació *El Distrito Farnense*. L'any 1894 el rotatiu destaca que la destresa empresarial d'Enric Camp no el priva de començar una carrera política. De fet, un any abans, es consolida com un militant destacat del Partit Reformista de Santiago²⁹.

"*En las últimas elecciones para diputados provinciales verificadas en Santiago de Cuba, alcanzó una importante mayoría de votos el Sr. D. Enrique Camp(s)*³⁰, *persona querida y respetada en aquella comarca, y muy conocida en esta población, donde nacieron su señora madre y hermanos, y haber pasado en ella su infancia el mismo Sr. Camp(s). Felicitamos al nuevo diputado por su brillante y merecido triunfo*"³¹.

Troblem també a la mateixa publicació³² a l'Enric Camp (E.Camp & Cia.) formant part d'una relació de donants a favor dels familiars dels naufragats del *Segundo Romano*³³. En canvi, a l'altra banda de l'Atlàntic, l'any 1903, tenim documentat el mateix protagonista com a vocal del *Centro General de Comerciantes y Industriales de la Isla de Cuba*³⁴.

Capçalera de paper comercial d'Enrique Camp Nonell. Santiago de Cuba.

Procedència: Col·lecció d'Amargura Cultural. Data: Ca. 1913.

24 MCGILLIVRAY, Gillian. *Blazing Cane: Sugar Communities, Class, and State Formation in Cuba, 1868-1959*. Duke University Press Books. 2009 . P. 120.

25 Arxiu Municipal de Girona (AMGi). Padrón General de Vecinos. 1880.

26 SAMLM – Fons Ajuntament de Lloret de Mar. Padró Municipal d'Habitants. 1885. CID: 100.000.E110.165_007.014.002.

27 Archivo Histórico Nacional (AHN). Carpeta de Ultramar, 128, exp. 5. Solicitudes de inscripción de una marca de coñac y de caducidad de una marca de licores. ES.28079. AHN / 16 / ULTRAMAR, 128, exp.5 .

28 BACARDÍ MOREAU, Emilio. *Crónicas De Santiago De Cuba. 1844-1922. Vol VII*. Arroyo Hermanos. Santiago de Cuba. 1924. P. 205.

29 *Ibid.* P. 377.

30 L'afegit de la "s" al cognom "Camp" és un conflicte que trobem constantment, fins i tot, quan parlem de l'hipogeu de la família a Lloret de Mar.

31 *El Distrito Farnense*. Lloret de Mar. 21-01-1894. P. 3.

32 *El Distrito Farnense*. Lloret de Mar. 26-01-1896. P. 3.

33 El vaixell *Segundo Romano* va sortir de Santiago de Cuba en direcció a Barcelona el 25 de gener de 1895, sense que fins avui s'hagi sabut què els va passar al vaixell i als seus onze tripulants.

34 *Boletín del Centro General de comerciantes e Industriales de la Isla de Cuba*, núm. 1. Any III. L'Havana. 1903. P. 91.

L'evolució de la destil·leria i de la marca en concret ens poden donar molta informació del paper que van tenir els dos germans en diferents períodes de la història d'aquesta marca de roms. L'Enric, el més gran, era el relleu natural del negoci, en mans de l'oncle, en Pau Nonell. La poca informació de la que disposem fins a dia d'avui ens fa seguir un fil intuïtiu per embastar aquelles peces de roba sense necessitat de fer-les a mida de la història. Els anuaris de comerç i d'indústria de Cuba ajuden a entendre moltes de les dades que aportem a continuació.

Si dèiem que l'empresa canvià de nom l'any 1888 a favor d'Enric i passava a anomenar-se *E. Camp & Cia.*, no tenim dades objectives per creure que Benjamí Camp Nonell, el germà petit, es trobés a Cuba en aquells moments³⁵. Això sí, el localitzem camí de l'Havana embarcat en el vaixell *Alfonso XII*, el 20 de gener del 1904³⁶. I, curiosament, no tenim fins l'any 1907 un canvi de nomenclàtor empresarial, quan es formalitzà la nova societat *Camp Hermanos*³⁷.

De fet, l'escriptura més determinant, per la quantitat d'individus vinculats a Lloret de Mar que implica el document, és datada l'any 1906 i permet situar en Benjamí Camp a Santiago de Cuba. En canvi, en Pau Nonell, amb setanta-dos anys d'edat, el trobem ja com a veritable americano instal·lat a Barcelona.

*“En la Ciudad de La Habana, a veinte de septiembre de mil novecientos seis. Visto ante la Sala de lo Civil y Contencioso administrativo de este Tribunal Supremo el recurso de casación por infracción de ley interpuesto por Laureano Mengana, agricultor y vecino de Ramón de las Yaguas contra la sentencia dictada por la Sala de Justicia de la Audiencia de Oriente en cinco de Abril del corriente año en el juicio declarativo de mayor cuantía establecido contra el expresado Mengana por Juan Estiu, Enrique Camps, Benjamín Camps y Pablo Nonell, todos comerciantes los tres primeros vecinos de Santiago de Cuba y el último de Barcelona (...)”*³⁸.

Aquest litigi parla de la finca *La Anita*, que els Camp, Nonell i Estiu van vendre l'any 1900 a en Laureano Mengana. Aquest, passat el temps, no va complir els termes de la venda i, per tant, la part perjudicada reclamà la rescissió de l'acord.

Així doncs, si aquest plet es remunta a sis anys enrere, podem dir que en Benjamí Camp, independentment d'haver-lo situat viatjant cap a Cuba l'any 1904, és efectiu que participi de la societat vista la seva intervenció en el cas.

Un cop exposada aquesta relació, és moment de parlar d'una quarta figura que apareix en aquest text, en Joan Estiu Pujol. Aquest personatge nascut a Barcelona, arribà a ser regidor de l'Ajuntament de Santiago de Cuba l'any 1897. Comerciant de queviures i propietari d'una fleca i també

d'una refinaria de sucre, va destacar com a membre de la *Societat Camp & Cia.* des del 1890. Morí el 26 de febrer de 1911³⁹. En Joan Estiu tenia un fort vincle amb Lloret de Mar. Mostra d'això és un notícia apareguda a la publicació *El Porvenir*, del 13 de setembre de 1896, on llegim la tràgica notícia de la mort sobtada d'en Joaquim Pujol i Sala. El rotatiu dona el condol a la seva vídua, Casimira Estiu, però de la resta de la família només anomena el seu nebot, *“el particular amigo D. Juan Estiu, de Santiago de Cuba, y toda su atribulada familia”*⁴⁰.

A Barcelona, en canvi, les nostres recerques van topar amb un interessant expedient aprovat l'any 1904 que fa referència a una sol·licitud de Pau Nonell *“Per a Construir a l'Arc-cova Lletra N, de la Via de Santa Eulàlia, Agrupació 3a., del Cementiri del Sud-oest [Montjuïc]. [Ramon Ribera, Mestre d'Obres]”*⁴¹. De fet, en Pau Nonell és el veritable americano lloretenc d'aquesta història. És americano perquè ha tornat i ha tornat ric, la qual cosa implica una partida i un sacrifici que també és part de la seva identitat. De fet, ni la fugida, ni l'allunyament, ni la privació, ni la tornada a casa poden separar-se de la seva persona. És cert que sovint s'han mantingut aquestes figures de la nostra història en un espai d'alteritat, posant en dubte la seva dignitat moral, sobretot quan es tracta la manera de com suposadament van adquirir els seus béns. La circumstància que trobem en Pau Nonell, inicialment un autèntic desconegut per a nosaltres, és que ara ja sabem prou coses d'allò que va fer tant a Cuba com a Catalunya. I aquest aspecte no el descobrim pràcticament en cap dels nostres personatges locals. Subratllem aquesta qüestió quan parlem pròpiament de l'americano: és ric i torna, i aquestes etiquetes no impliquen el fet de ser ric i fugir, com moltes vegades s'ha denominat també a alguns d'aquells que es van veure obligats a abandonar Cuba, en aquest cas, amb l'esclat de la “Revolució”.

La situació d'en Benjamí Camp Nonell també és prou significativa. Torna l'any 1912, seguint les passes de l'oncle, però tindrà molts més vincles a Madrid. El negoci continua en mans del seu germà Enric que desafortunadament mor a Santiago l'any 1914. La revista *Vida Catalana*, editada a l'Havana, se'n fa ressò:

“Fecha de luto para la colonia catalana y particularmente de Lloret de Mar, de esta Ciudad, es este dia; pues acaba de fallecer el que en vida se llamó Enrique Camp Nonell, miembro prominente de la casa E.Camp y Compañia, fabricantes de licores y comerciantes.

El señor Camp que, desde la pérdida por España de sus colonias estaba retraído a toda cuestión política, havia figurado antes en todo lo que significava progreso en esta Ciudad, habiendo sido, entre otros cargos, presidente del centro de Dependientes de Comercio, decano de los de la Isla

35 La cronista Ana Ortega, del Casal Català de Santiago de Cuba, ens exposà que en Benjamí Camp arribà a Santiago anys després que el seu germà Enric. Segons Ana Ortega, aquesta informació procedeix dels seus arxius personals quan havia entrevistat els nets d'aquests protagonistes, però sense determinar la data exacta de la seva arribada.

36 *Libros de embarque de la Compañia Transatlántica Española. Año 1904.* Biblioteca de la Universidad de Cantabria. Fondo Pérez y Cía. 1904. P. 291.

37 *The Cuba Review. All about Cuba.* Vol. VI. Munson Steamship Line. Editors and Publishers. Desembre 1907. P.41 i 53.

38 *Jurisprudencia del Tribunal Supremo en materia Civil. De 1 de mayo a 30 de septiembre de 1906.* Rambla, Bouza y Cía. L'Havana. 1914. P. 599-612.

39 Dades aportades per Ana Ortega, historiadora del Casal Català de Santiago de Cuba.

40 *El Porvenir.* Lloret de Mar. 13-09-1896. P. 3.

41 Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona (AMCB). Número d'expedient 4663. Codi de classificació S139. Obres i ornamentació.

Signatura topogràfica 2 - F - 1 - C - 58369.

y que durante su presidencia se puso la primera piedra del actual fundador del Centro de la Colonia Española en 1894.

En estos últimos tiempos ocupava la vicepresidencia de la Cámara de Comercio, siendo querido y respetado por todos, el cual, como muestra de respeto, cerró sus establecimientos ayer.

Reciban su desconsolada viuda señora Matilde Romero, hijos, hermanos (ausentes), sobrinos y la razón E. Camp y Compañía, la expresión y el más sentido pésame por tan irreparable pérdida⁴².

Amb el traspàs del germà i amb l'oncle retirat de l'activitat professional es donarà la circumstància que l'empresa passaria a mans d'en Benjamí Camp. Recordem que ell es troba a Espanya. De fet, al *Boletín oficial de la Oficina Nacional de Invenciones, Información Técnica y Marcas*⁴³, de 1916, els productes ja estan sota el nom de *B. Camp & Cía*. En casos concrets, com el *Ron especial Caballo de batalla*, la propietat és encara en mans d'*Enrique Camp & Cía*, amb l'epígraf de "en liquidación"⁴⁴.

Un cop hem arribat als anys vint del segle passat, apareix un personatge que ha donat peu a la major de les confusions, casuals o forçades, de quasi la totalitat d'historiadors i membres de la indústria dels destil·lats arreu del món.

Retall de publicitat a la premsa cubana.

Procedència: Col·lecció d'Amargura Cultural. Data: Ca. 1950.

Eduard Camp Vilardebó (1877-1951) és fill d'Eduardo Camp Nonell (germà d'Esteve Camp Nonell) i de Júlia Vilardebó, per tant és un nou nebot per branca abrerença que s'afegeix a l'empresa. Per les dades que hem obtingut, Eduard estaria dins l'empresa familiar. Com hem explicat, amb la mort de l'Enric, el seu cosí, l'any 1914, i amb en Pau Nonell i en Benjamí Camp retornats com a indians a Catalunya, l'Eduard seria el que agafaria la gestió directa de Santiago de Cuba estant i repartiria els beneficis a la resta de socis.

L'embolec que formulàvem en aquest darrer capítol s'ha convertit en un dels millors enganys, escampat com la pólvora fins a l'actualitat. La història de l'empresa de rom a mitjans del segle XX havia relacionat a E. Camp com a Eduard Camp i no com a Enric. De fet, havien considerat Eduard com el germà d'en Benjamí, per connectar-lo amb un fet fonamental que havia de servir per a entendre l'esdevenidor de l'empresa a partit del casament, l'any 1921, d'Eduard Camp amb Justina Álvarez⁴⁵. És així que passat l'equador d'aquesta mateixa dècada començarem a llegir que la destil·leria fou batejada com a *Álvarez Camp*. Precisament és a la dècada dels anys vint quan als EUA es donà un fet que influiria de manera directa en la història de Cuba i de la destil·leria: la declaració de la llei seca, que prohibí la importació i la producció de begudes alcohòliques en territori estatunidenc. Això va impulsar les vendes de Matusalem i la guerra entre l'oreneta i el ratpenat va viure el seu punt àlgid.

En aquesta introducció a una història lloretenca del rom hem parlat molt de dates i personatges i poc del licor i de la seva oreneta com a símbol indissociable. Tindrem

L'oreneta, símbol de la marca. Capçalera de paper comercial. Santiago de Cuba.

Procedència: Col·lecció d'Amargura Cultural. Data: 1913.

42 Arxiu Pompeu Fabra de la Societat de Beneficència de Naturals de Catalunya a l'Havana (SBNC). Revista *Vida catalana*, núm. 28. L'Havana. Octubre 1914. P. 6.

43 *Boletín oficial de la Oficina Nacional de Invenciones, Información Técnica y Marcas*, núm. 1. Any XI. L'Havana. 31 de juliol de 1916. P. 339.

44 *Boletín Oficial de la Propiedad Industrial de la Secretaria de Agricultura, comercio y Trabajo de la Republica de Cuba*, núm. 7. Any XI. L'Havana. Gener de 1917. P. 388.

45 Si fem una cerca a la xarxa sobre la història del rom Matusalem trobarem continuadament aquest error.

temps per fer-ho, però en aquest cas sempre és millor tastar-ho que discutir-ho. Això sí, quan es va establir la destil·leria a Santiago de Cuba, l'any 1872, sempre es va voler obtenir un rom totalment diferent del que la gent consumia habitualment. Un rom que es conegués per la seva qualitat. I a partir de l'experiència de l'elaboració de conyac i brandis es va traslladar aquest mètode al més preuat producte de la canya de sucre. Aquest procediment és el de solera, que consisteix en una disposició dels barrils en quatre fileres conformades en cascada, a través de les quals el destil·lat va envellint (d'aquí la utilització del nom Matusalem per un dels seus productes), filtrant-se i depurant-se fins que la darrera renglera, la solera, té el líquid ja preparat per al seu consum. Aquest sistema va donar com a resultat una fórmula secreta i un producte molt més suau i agradable al paladar. La destil·leria d'en Pau Nonell i els germans Camp havia atresorat reconeixements en fires internacionals, com la medalla d'argent a Matanzas

(1881), i la d'or a Saint Louis (1904) i l'Havana (1911). Van crear marques mundialment reconegudes com el *Ron Los Marineros -Patricruzado* (abans Ron Jamaica), la *Carta Camp* o finalment el *Ron Matusalem*, desenvolupat per generacions posteriors.

Com hem pogut comprovar durant aquesta primera fase de cerca, la pèrdua de documentació i l'oblit o la desaparició del lligam familiar amb la població d'origen són causes habituals de la mutilació voluntària o involuntària de la història. I en aquest cas és molt evident. Sense les dades necessàries no podem donar per acceptades o veritables moltes de les sentències que trobem a les xarxes socials o fins i tot als mateixos llibres d'història. Fa ja molts anys que l'emigració va deixar de ser un fenomen social desconegut, encara que convé no oblidar que els cementiris, en aquest cas els cubans, però també el nostre, estan plens d'ossos que tenen moltes històries per explicar. ■

Postal d'un dels productes de les destil·leries Àlvarez Camp.
Procedència: Imatge extreta de www.matusalem.com. Data: Ca. 1925.